

Душка КЛИКОВАЦ
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

О ГЛАВНИМ УПОТРЕБАМА ПРЕТЕРИТАЛНИХ ГЛАГОЛСКИХ ВРЕМЕНА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

1. Увод

У овом раду¹ биће речи о главним значењима претериталних глаголских времена у српском језику – перфекта (укључујући крњи перфекат) (т. 3), плусквамперфекта (т. 4), аориста (т. 5) и имперфекта (т. 6). Посебну пажњу посветићемо приповедачкој употреби глаголских времена (т. 7). Пре свега тога позабавићемо се значењима речи *време* која су за нас релевантна и, укратко, концептуализацији времена у српском језику (т. 2). Рад завршавамо закључком (т. 8).

2. Стварно време и глаголско време

Поћи ћемо од значења речи *време* која ће у овом раду бити релевантна. Једно је појам времена које, по људском разумевању, постоји у стварности. Тако под т. 1 лексеме **време** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика* наводи два значења; прво је оно које тај појам има у филозофији: „један од двају објективних и свеобухватних облика постојања материје” – при чему је други облик постојања материје простор, а друго је „трајање онога што се збива или што постоји (мерено сатима, данима и другим одговарајућим мерама); ограничено, краће или дуже, трајање”.

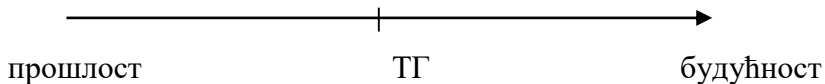
¹ Рад је углавном настао на темељу два наша текста: Кликовац 2021 и Кликовац 2021/2022.

Дакле, овде имамо посла са „спољашњом”, објективном појавом – оном коју разумемо као да постоји ван нас.

У том „спољашњем” времену човек се некако мора оријентисати. А пошто нема чула помоћу којих би се сналазио у времену (на онај начин на који има чула за сналажење у простору), он време концептуализује, „опојмљује” помоћу метафоре, тј. тако што на њега пројектује особине неког конкретног појма, у овом случају – простора.

Постоји неколико метафора за разумевање времена, али све имају нешто заједничко: време се представља као линеарно и повезано је с појмом кретања. По вероватно најважнијој метафори за разумевање времена, човек се, самим својим постојањем, креће кроз време (по временском „путу”), од прошлости ка будућности (*Приближавамо се Новој години, Прошао је у животу свашта, Живот је пред тобом, Осврнућу се на своју прошлост*). Стога се време обично и графички представља као линија са стрелицом надесно, усмерена од прошлости ка будућности.

На тој временској „линији” најважнија је тачка у којој говорник изговара свој исказ и која је за њега *сада*; ту тачку називаћемо (како то чини Сладојевић 1966) *тренутак говора* (у даљем тексту: ТГ). Период, „одсечак” на временској линији којим је обухваћен ТГ јесте садашњост; одсечак који претходи тренутку говора јесте прошлост; одсечак који следи за тренутком говора јесте будућност (Сладојевић 1966: 5). Графички, то ћемо овако представити:

Слика 1: Временска „линија”

Друго за нас релевантно значење реч *време* има у споју *глаголско време*. Глаголска времена, заједно са глаголским начинима (модусима) јесу глаголски облици, као једна од морфолошких (обличких) категорија глагола: глагол мења свој облик у зависности од тога у ком глаголском времену одн. начину стоји.

Шта се чини глаголским временима? Радња (или, шире, нека ситуација) смешта се на неко место на „временској линији”, тј. у неки временски одсечак – прошлост, садашњост или будућност. Глаголско време које у свом основном значењу радњу смешта у садашњост јесте презент; глаголска времена која радњу смештају у прошлост – дакле, претеритална времена – јесу перфекат, плусквамперфекат, аорист и имперфекат; у будућност радњу смешта футур (први). Таква значења глаголских времена кад она радњу смештају у стварно време називају се *временска* (*индикативна*).

За разлику од глаголских времена, глаголски начини (модуси) – потенцијал, потенцијал други, императив и футур други – типично имају *модална значења*: означавају иреалну ситуацију и/или ситуацију према којој постоји неки субјективни став. Међутим, као што је добро познато, и глаголска времена секундарно могу имати модална значења, као што и глаголски модуси могу имати, као мање типична, и временска значења.

У овом раду усредсредимо се на један део семантике глаголских облика – на значења глаголских времена, и то оних претериталних.

3. Перфекат

3. Ово глаголско време радњу смешта у прошлост – у онај одсечак на временској линији који траје до ТГ, али га не обухвата. Може бити саграђен и од несвршених и од свршених глагола.

3.1.1. Изворно значење перфекта – нарочито оног саграђеног од свршених глагола – јесте значење резултативности: он означава прошлу радњу чије последице важе у садашњости:

- (1) Види шта сам купила! (Разг.)
- (2) – Пада ли киша? – Престала је. (Разг.)
- (3) И тако она изађе пред ветра, приповеди му невољу своју; а ветар јој одговори:
– Ја сам га видео, он је чак у другоме царству, тамо се оженио и царује. (Нар. прип. *Змија младожења*)

У пр. 1 *купила сам* значи исто што и *имам* (стога је и могуће рећи *Види...!*). У пр. 2 *престала је* значи исто што и *више не пада*. У пр. 3 перфекат *оженио се* улази у напоредни однос са презентима *је* и *царује* (он је чак у другоме царству, *ожењен је* и *царује*), што показује да је, заправо, еквивалентан презенту.

Перфекат несвршених глагола означава ситуације које су трајале или се понављале пре ТГ:

- (4) Марко је у овој згради живео као мали.
- (5) Некада је на овом месту стајао мост.
- (6) Марко је прошле зиме сваког дана одлазио на клизање.
- (7) Цар одведе путника у врт, где га је чекала царица, најлепша лутка на свету. (Д. Максимовић)

Перфекат означава прошлост и у условним зависним реченицама које означавају иреални прошли услов:

- (8) Да смо могли, помогли бисмо им. (= „али нисмо могли”)
- (9) Да си се јуче боље обукао, не би сад био болестан. (= „али се ниси боље обукао”)

Осим тога што означава радњу која претходи ТГ, може означавати и радњу која претходи неком другом тренутку – прошлом (*сам позајмио* из пр. 10 – може се заменити плусквамперфектом *сам био позајмио*) или чак будућем (*је зарадио* из пр. 10):

- (10) Вратио ми је новац који сам му позајмио, а затим је обећао да одсад више неће проштити више него што је зарадио.

Перфекат свршених глагола има и приповедачку употребу (в. т. 7).

3.1.2. Перфектом говорник може означити и будућу ситуацију за коју је уверен да ће се остварити. Захваљујући тој уверености, он се „сели” из ТГ у будући тренутак и посматра ту ситуацију као прошлу, већ остварену:

- (11) Јаши вранца, иди у Котаре, обоје смо изгубили главе!
 (12) Воз иде брзо, стигли смо за десет минута! (= стижемо / стићи ћемо)

3.1.3. Употребљен са заповедном речцом *да*, перфекат означава строгу заповест (пр. 13) или забрану (пр. 14):

- (13) Да си сместа изашао!
 (14) Да се случајно ниси померио!

3.1.4. Перфекат може послужити и за ублажавање исказа: говорник може своју жељу, потребу, сугестију, предлог и сл. ублажити тако што ће их „пребацити” из ТГ у прошли тренутак.²

- (15) Хтео сам да Вас замолим... (У значењу „Хоћу...”)
 (16) Имали смо једно питање за тебе. (У значењу „Имамо...”)
 (17) Могла си да одеш и то урадиш. (У значењу „Можеш / Могла би...”)
 (18) Мислио сам да одемо у биоскоп. (У значењу „Предлажем да...”)

3.2. Осим свог пуног облика, перфекат има и облик без помоћног глагола – тзв. *крњи перфекат*.³ Он се у основи употребљава на исти начин као и пуни перфекат, али има и своје стилске специфичности.

3.2.1. Крњи перфекат се употребљава да означи прошли догађај који је неочекиван, односно према којем говорник има неки емоционални став (пр. 1). С. Танасић (2005) указује на то да се он због тога често употребљава у новинским насловима (пр. 2), али да је постао и новински клише, кад означава и догађаје који нису необични (пр. 3):

- (1) Стигли нам гости!
 (2) Чистач ципела постао спортски краљ века (Танасић 2005: *Политика*)
 (3) Почео зимски распуст (Танасић 2005: *Политика*)

² Исту функцију ублажавања има потенцијал: *Хтео бих да Вас замолим...* итд.

³ То је облик који нема помоћни глагол, а не облик који је настао испуштањем помоћног глагола ради постизања текстуалне кохезије. Стога подвучени облик у реченици *Дошли су нам гости* и *донели цвеће* није крњи перфекат, јер се помоћни глагол подразумева.

3.2.2. Овај глаголски облик (често, али не и искључиво од глагола *бити*) може се употребити и у приповедачком тексту, да створи слику почетне ситуације, на фону које ће почети догађање, тј. сама прича, приповедање (в. и т. 7):

- (4) Био једном један краљ и имао три сина. Једног дана каже краљ синовима...
- (5) Перица и Јовица носили огроман, тежак ормар на двадесети спрат неког солитера и, када су стигли на седамнаести спрат, Перица каже Јовици...

3.2.3. Танасић (2005) наводи да крњи перфекат има и административну употребу, кад означава посао који је неко урадио (пр. 6), а употребљава се и у биографијама у којима треба укратко саопштити најбитније чињенице из нечијег живота (пр. 7):

- (6) С руског превео Милован Глишић. (Танасић 2005)
- (7) Рођен у Д. Студирао књижевност у Б. Завршио класичну филологију. Радио као гимназијски професор у Н. Објавио романе... (Танасић 2005)

3.2.4. Крњи перфекат се употребљава у жељним (оптативним) реченицама, којима се изводе говорни чинови благослова, поздрава, наздрављања, клетве итд.:

- (8) Жив био!
- (9) Бог ти помогао!
- (10) Живели! (здравица)
- (11) Лијепа ли је, гром је убио! (Танасић 2005: Ћопић)
- (12) Никад среће нemasли!

3.2.5. Овај глаголски облик може имати и условно значење, у конструкцијама са понављањем (први пут у потврдном, други пут у одричном облику):

- (13) Бежао, не бежао – нећеш побећи. (= „И ако бежиш, и ако не бежиш...”)

4. Плусквамперфекат

4.1. Овај глаголски облик, чије име на латинском – *plus quam perfect* – значи „више него перфекат”, означава радњу која се одиграла пре неке друге прошле радње и, типично, оставила последице које су важиле у време вршења те друге прошле радње. Плусквамперфекат је, дакле, типично резултативан за прошлост:

- (1) На шуму се беше нагло спустио мрак. Моја мајка је имала неко чудно предосећање, неку немирну слутњу, па нас повуче за руку. (Д. Киш)

Наиме, у тренутку кад је мајка имала предосећање и повукла децу за руку био је мрак.

4.2. Плусквамперфекат може означавати и такву прошлу радњу чије последице више не важе у садашњости. У том случају он се може супротстављати перфекту, чије је значење, видели смо, управо супротно. М. Ивић (1980) даје, између осталих, и ове примере:

- (2а) Ја сам га опрала. [Ено, суши се на тераси.] – То што је опрано сада је чисто.
 (2б) Ја сам га била опрала. [Откуд сад на њему ове мрље?] – То што је опрано више није чисто.

Из датих примера је јасно да се ситуације означене перфектом и плусквамперфектом не морају разликовати по удаљености од ТГ, него су се могле догодити у истом времену у прошлости, у ком случају се разликују само по својој (не)резултативности за садашњост. Значење термина „давно прошло време” је, дакле, само условно.⁴

4.3. Плусквамперфекат, као ни перфекат, не мора имати значење резултативности. Тада просто означава прошлу радњу која претходи другој прошлој радњи:

- (3) Дотле су га били дочекивали весело и срдечно, Тога дана, међутим, осетио је, чим је ушао међу њих, да нешто није у реду. (Радовановић 1990: М. Црњански)
 (4) Биле су прошле свега четири године ... када је пред подне једног октобарског дана прилепљен на капији велики бео плакат. (Стевановић³ 1979: И. Андрић)

Треба рећи и да плусквамперфекат може бити дистинктиван према перфекту и у оваквим случајевима:

- (5а) Кад сам ја дошла, они су отишли.
 (5б) Кад сам ја дошла, они су (већ) били отишли.

Наиме, у пр. 5а хронологија је таква да сам прво ја дошла, а онда су они отишли, а у пр. 5б је обрнута: они су отишли пре мог доласка. У таквим случајевима значење плусквамперфекта обично се појачава речцом *већ*.

5. Аорист

5.0. Као што добро знамо, овај глаголски облик се најчешће гради од свршених глагола.

⁴ Сладојевић (1966) даје овај пар примера: *Уловио сам једну рибу – Био сам уловио једну рибу*, с коментаром у другој реченици јасно је да говорник више нема рибу коју је уловио.

5.1. У дијалектима у којима се још увек живо употребљава, говорник употребљава аорист да означи прошлу радњу коју је доживео; при томе, она се могла догодити било кад у прошлости – не само у непосредној него и даљој:

- (1) Деца одоше у град, а ми старији још живимо на селу (Танасић 2005: 424).
- (2) Слуго моја, Тодоре везире,
виђе ли ми Роксанду ђевојку?
– Виђех, царе, и прстеновах је. (Нар. песма)
- (3) Људи смо па грешимо. Од праоца нашег грех нам је остао. И ми се огрешисмо о тебе. Али нам је Господ дао савест, па кад увидимо грех свој, ми се покајемо... Огрешисмо душу о тебе, сине мој, о тебе, ни крива ни дужна, и о ове неопожане гробове!.. (Сладојевић 1955: Ј. Веселиновић)⁵

С. Савић и В. Половина (Савић/ Половина 1989) налазе да је у њиховом корпусу разговорног београдског језика аорист „веома редак“: забележен је само 25 пута (на супрот, рецимо, перфекту, за који има више од 1700 примера). У већини тих случајева употребљен је глагол *рећи* у 1. л. јд., као у примеру: *Ја реко* (изузетно *рекох*) *они су откачени* (исто: 19, 22). Дакле, ту није у питању толико продуктивна употреба аориста колико употреба облика *реко(х)* као неке врсте речце којом говорник најављује своју претпоставку.

По нашем језичком осећању, аорист исказује прошле догађаје експресивно – и то је једина његова разлика у односу на перфекат. Аористом говорник може исказати различите субјективне ставове: чуђење (пр. 4, 5), изненађеност догађајем (пр. 6), оцену догађаја као непријатног или непожељног (пр. 7); може њиме упутити прекор саговорнику (пр. 8), или просто унети дозу неформалности, фамилијарности у разговор (пр. 9). Ситуације означене аористом у пр. 4, 6 уопште не морају припадати блиској прошлости, а ситуација означена пр. 9 јој засигурно не припада:

- (4) Био је баш лоше [=болестан]. И извуче се!
- (5) Чу ли ти шта он **оно рече**!
- (6) Ју, испаде ми из руке!
- (7) Колико сам ходала, отпадоше ми ноге!
- (8) [Говорник саговорнику који се управо вратио кући:] Што ми не рече да ћеш излазити, могао си да купиш хлеб!
- (9) [Професор у поруци колегама:] Ја пређох на онлајн прошле недеље.

Аорист може бити употребљен и приповедачки, о чему ће бити речи у т. 7.

⁵ Сладојевић истиче да аорист у том примеру означава „радњу од прије три мјесеца“.

5.2. Аорист се може употребити и да означи будућу ситуацију – али не било какву, него, слично перфекту, ону за коју је говорник сигуран да ће се остварити (пр. 10), односно коју има намеру да оствари (пр. 11):

(10) Дај ми чашу воде, умрех од жеђи!

(11) Па, мајко, ми одосмо, почела је офанзива. (Танасић 2005: Б. Ћопић)

Наиме, захваљујући својој уверености одн. намери, говорник се „премешта” из садашњег тренутка у неки будући и говори „из” њега, при чему ситуацију означену аористом посматра као прошлу у односу на тај будући тренутак.

6. Имперфекат

6.1. Овај глаголски облик се гради искључиво од несвршених глагола. У дијалектима који га познају, означава радње које су трајале у прошлости (било ближе или даље) а које је говорник доживео (пр. 1, 2). У приповедању означава ситуације које су постојале у прошлости у тренутку кад их је перципирао наратор или јунак радње (пр. 3):

(1) Ено бијаше велика гужва пред Народним позориштем. (Сладојевић 1953: 216)

(2) Неко те зваше испред прозора. (Вуковић 1967)

(3) Пред нама се простираше непрегледна равница. (Стевановић 1979)

Познато је да је имперфекат веома редак у говору, па и у књижевним делима. Стога је занимљиво приметити да у преводу романа Џ. Р. Р. Толкина *Силмарилион* (Београд: Стилос, 2012) неки делови просто врве од њега:

(4) Мелкор беше љубоморан на њега, јер Ауле беше најсличнији њему по уму и моћима [...]. Обојица такође жуђаху да стварају своја сопствена бића и појаве које ће бити нове и од других несмишљене, и уживаху у похвалама своје вештине. Али Ауле остаде веран Еруу и потчињаваше све што је чинио његовој вољи [...] (стр. 28).

Имперфекат, дакле, није нестао из српског језика, него је отишао у резервни стилски фонд. Такође је занимљиво што у пр. 4 (као и у целом поменутом роману) он није употребљен првенствено да архаизује текст, него да означи ситуације које су се одиграле у дубокој прошлости (нпр. у датом примеру Толкин говори о времену после стварања света). Тако је имперфекат, захваљујући својој сопственој архаичности (тј. чињеници што се раније употребљавао чешће него данас) почео да означава далеку прошлост ситуација које су њиме означене.

6.2. У примерима из разговорног језика као што су *Одакле ви бесте?*, *Како се звасте?* имперфекат, како примећује Стевановић (31979) значи да је говорник некад раније (у неком тренутку у прошлости) знао одакле је био питани, одн. како се звао. Додајмо да се ту имперфекат употребљава ради ублажавања исказа: исте реченице с презентом – *Одакле сте?*, *Како се зовете?* – имплицирале би дистанцу говорника према саговорнику, јер не би постојала компонента доживљености.

7. Приповедачка употреба глаголских времена

Приповедачки текст долази на питање „Шта се догодило?“, односно, прецизније, „Како се нешто догодило?“. У поступку приповедања износе се радње које следе једна за другом; свака од њих мења стање ствари и чини корак даље у развоју приче. У ту сврху употребљавају се најчешће ови глаголски облици: аорист (свршених глагола), перфекат (свршених глагола), презент свршених глагола и презент несвршених глагола.⁶ Илустроваћемо их једним примером:

Приповедачки перфекат	Приповедачки аорист	Приповедачки презент од свршених глагола	Приповедачки презент од несвршених глагола
Мачка се <u>примакла</u> , птица се <u>препала</u> и <u>одлетела</u> .	Мачка се <u>примаче</u> , птица се <u>препаде</u> и <u>одлете</u> .	Мачка се <u>примакне</u> , птица се <u>препадне</u> и <u>одлети</u> .	Мачка се <u>примиче</u> , птица се <u>препада</u> и <u>одлеће</u> .

Између тих глаголских облика постоји стилска разлика. Приповедање у перфекту је стилски најнеутралније и има „чисто информативни карактер“ (Вуковић 1967: 364). За аорист се обично каже да у приповедање уноси динамичност, јер се радње износе као доживљене (Станојчић¹²2010: 396). Од перфекта је упечатљивији и приповедачки презент свршених глагола. Несвршени глаголи у приповедачком презенту имају вредност свршених: ако бисмо глаголе из реченицу *Мачка се примиче, птица се препада и одлеће* преbacили у перфекат, реченица не би гласила *Мачка се примицала, птица се препадала и одлетала* (што би означавало радње које су се понављале у прошлости), него бисмо несвршене глаголе заменили свршенима (*Мачка се примакла, птица се препала и одлетела*). Са

⁶ Као што је познато, приповедачки могу бити употребљени и футур I (нпр. *На то ће рећи најстарији син* – у смислу „на то рече“) и императив (*Баба за dedu, деда за рену, повуци, потегни, ишчупати не могу* – у смислу „повукоше, потегоше“).

стилске стране, презент несвршених глагола чини да се догађаји одвијају као успорени пред очима читаоца.

Сам приповедачки текст по правилу се не састоји само од изношења следа догађаја, него се тај поступак комбинује са дескрипцијом – описом трајних или понављаних прошлих ситуација. Такве ситуације исказују се несвршеним глаголима у презенту, перфекту (пуном или крњем) или, евентуално, имперфекту.

Таква комбинација се одлично види на почетку приповедачких текстова: они обично почињу описом некаквог једноличног, непроменљивог стања ствари које је трајало неко време у прошлости – у питању су трајна стања или понављане радње. Они се обично исказују перфектом (типичан је крњи перфекат глагола *бити*). На том фону онда почиње заплет – приповедање (у смислу изношења низа радњи које мењају стање ствари). Тако у пр. 1 крњи перфекат *била* на самом почетку приповетке, а затим и перфекат *није имала*, означавају трајна стања у прошлости, а перфекат *молила се* ситуацију која се у прошлости понављала (ти глаголи подвучени су једноструком линијом). После описа те почетне ситуације започиње сâмо приповедање, које се најављује и лексички – одредбом *једно вече*; следе догађаји који померају причу даље, а исказани су свршеним глаголима у презенту (у тексту су подвучени двоструком линијом):

- (1) Била једна царица која није имала од срца порода, па се једнако молила богу да јој дâ да роди. **Једно вече**, молећи се тако, уздахне и рече:

– Та дај ми, боже, од срца порода, да би и љута змија била!

После некога времена она се осети трудна, и кад буде на том доба, роди змију, па је стане неговати, хранити, дојити, као свака мати своје дете.

Такође, низ догађаја се може прекинути описом статичке ситуације. Тако у пр. 2 тече приповедање у аористу (ти глаголи су подвучени двоструком равном линијом), затим писац прелази на приповедачки перфекат (подвучен је таласастом линијом), а онда на опис статичке ситуације помоћу перфекта несвршених глагола (подвучени су једноструком линијом):

- (2) Наслонише се на њега, а затим клонуше, загрљени, прво девојка а он по њој, у рачвасто крушково дебло, као у спремну постелу. Без гласа и покрета, она још није пружала отпор, али кад младихеве руке клизнуше низ њу и обухватише њен струк [...], девојка се изви, као грана коју у берби савијају и која се отима. Није ни осетио како га је дигла са себе ни како се нашао опет на стази. До његових ногу кљечала је девојка, склопљених руку и лица уздигнута ка њему, потпуно као у молитви. [...] Кљечећи,

склопљених руку, она је изговарала речи које он није познавао, али које су му у том тренутку биле јасније од његових матерњих [...]. (И. Андрић, *Травничка хроника*)

Зашто Андрић користи и приповедачки аорист и приповедачки перфекат? На приповедачки перфекат, који уноси у приповедање мирнији тон, Андрић прелази у тренутку младићевог отрежњења; аористом, који је живљи, означава радње које су се одвијале у тренуцима младићевог узбуђења, страсти. У рукама умешног стилисте глаголска времена су моћно оруђе.

8. Закључак

Да се вратимо сада временској „линији” о којој смо говорили у т. 2. Претеритална времена у српском језику не разликују се међусобно по месту на тој линији – осим тога што плусквамперфекат обично (мада, видели смо, не и увек) означава радњу која се одиграла у даљој прошлости него она означена другим претериталним временима.

Аорист и имперфекат се издвајају не по удаљености радње од садашњег тренутка (она се могла десити било кад у прошлости), него по доживљености те радње. При томе, имперфекат је готово сасвим отишао у резервни стилски фонд, а аорист је остао продуктиван пре свега у приповедању. Осим тога, употребљава се највише да означи радње према којима говорник има изразит емоционални став.

Најширу употребу, као што је добро познато, има перфекат. Његово опште значење прошлости често се комбинује са значењем резултативности, када означава прошлу радњу која је оставила последице које важе у садашњости. Значење резултативности, али овог пута за прошле ситуације, има и плусквамперфекат.

ЛИТЕРАТУРА

- Вуковић 1967: Jovan Vuković, *Sintaksa glagola – Studije*, Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika.
- Ивић 1980: Милка Ивић, О значењу српскохрватског плусквамперфекта, *Зборник за филологију и лингвистику*, XXIII/1, 93–100.
- Кликовац 2004: Duška Klikovac, О важности појмовних метафора за проучавање лексикона српскохрватског језика, [у knjizi] *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd: XX vek, 113–163.
- Кликовац 2021: О временским (индикативним) значењима глаголских времена у српском језику, *Књижевност и језик*, LXVIII/1, 2021, 33–46; LXVIII/2, 265–278.

- Кликовац 2021/2022: Душка Кликовац, *Скрипта за предмет Синтакса српског језика*, sintaksa.fil.rs.
- Радовановић 1990: Milorad Radovanović, O pluskvamperfektu, [u knjizi] *Spisi iz sintakse i semantike*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića / Novi Sad: Dobra vest, 183–199.
- Савић/Половина 1989: Svenka Savić, Vesna Polovina, *Razgovorni srpskohrvatski jezik*, Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Сладојевић 1953: Петар Сладојевић, О имперфекту у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог*, XX, 213–228.
- Сладојевић 1955: Петар Сладојевић, О значењу аориста у српскохрватском језику, *Јужнословенски филолог*, XXI, 131–136.
- Сладојевић 1966: Петар Сладојевић, *О основним временским категоријама употребе глаголских облика у српскохрватскоме језику*, Београд: Научна књига.
- Станојчић ¹²2010: Систем глаголских облика и његова употреба, [у књизи] Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српског језика за гимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике, 387–409.
- Танасић 2005: Срето Танасић, Синтакса глагола, у: Пипер, Предраг и др., *Синтакса савременога српског језика – Проста реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ / Београдска књига / Матица српска, 345–476.